

Oryginalna praca badawcza**JANUSZ CZECHOWSKI**

SŁUPSK

ORCID: 0009-0009-6886-014X

**FINLANDIA I KRAJE BAŁTYCKIE
W POLITYCZNYCH RELACJACH Z POLSKĄ
W LATACH 1918-1925**

Słowa kluczowe: Związek Bałtycki, Europa Środkowo-Wschodnia, Wileńszczyzna, umowa warszawska z 1922 roku

Key words: Baltic Union, Central and Eastern Europe, Vilnius Region, Warsaw Agreement of 1922

Problematyka związana z relacjami fińsko-bałtycko-polskimi obecna jest w literaturze przedmiotu polskiej i obcej. Niewątpliwie duże znaczenie poznawcze prezentuje w tej kwestii praca *Historia polityczna Finlandii 1809-1999* (Kraków 2001). Jej autorzy, fińscy historycy Osmo Jussila, Seppo Hentilä i Jukka Nevakivi, dokonując przeglądu dziejów Finlandii, odnieśli się również do relacji z południowym sąsiadem w okresie międzywojennym. Podobną wartość posiadają *Wspomnienia* autorstwa Carla G. Mannerheima (Warszawa 2017), marszałka i prezydenta Republiki Fińskiej. Ważną pozycją w poznaniu analizowanej problematyki jest również książka estońskiego historyka Raimo Pullata *Stosunki polsko-fińskie w okresie międzywojennym* (Warszawa 1998). Duże znaczenie dla zrozumienia analizowanego tematu miały też inne prace, m.in.: T. Tannberg, A. Mäesalu, T. Lukas, M. Laur, A. Pajur, *History of Estonia* (Tallinn 1997), A. Kasekamp, *Historia państw bałtyckich* (Warszawa 2013), Spośród opracowań polskich historyków, które także odnoszą się do poruszanych uwarunkowań, wymienić należy m.in.: *Stosunki polsko-estońskie 1918-1939* (Gdańsk 1992), *Konflikt polsko-litewski 1918-1920* (Warszawa 1996) oraz *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883-1939* (Warszawa 1985) Piotra Łossowskiego;

Związek Bałtycki (Warszawa 1972) Andrzeja Skrzypka; *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe* (Białystok 1997) Mariana Leczyka; *Polska i Finlandia. Stosunki dwustronne w latach 1918-1939* (Toruń 2009) i *Polityczna i gospodarcza aktywność II Rzeczypospolitej w Regionie Morza Bałtyckiego. Problemy bezpieczeństwa morskiego* (Słupsk 2015) Janusza Czechowskiego czy *Historia Finlandii* (Warszawa 2011) Barbary Szordykowskiej.

Określona w tytule cezura czasowa ma swoje logiczne uzasadnienie. Rok odzyskania przez Polskę niepodległości stał się początkiem jej aktywności międzynarodowej, także na kierunku północno-wschodnim. Z kolei data końcowa zamyka okres, który w relacjach fińsko-bałtycko-polskich charakteryzował się zabiegami o utworzenie regionalnego bloku obronnego, znanego pod nazwą Związek Bałtycki.

Upadek monarchii w Europie Środkowo-Wschodniej po I wojnie światowej umożliwił powstanie państwa polskiego i jego północno-wschodnich sąsiadów. Każdy kraj miał swoje priorytety, ale wszystkie je łączyła obawa przed czerwonym militarystycznym z doktryny tzw. eksportu rewolucji. Idea lansowana na początku lat dwudziestych przez Warszawę związana z próbą podpisania politycznego i wojskowego porozumienia z Helsinkami, Tallinem i Rygą zbiegała się w pewnym zakresie z oczekiwaniami Finlandii oraz krajów bałtyckich, dla których Polska stała się gwarantem bezpieczeństwa. Wspomniana idea, znana w polskiej literaturze pod nazwą koncepcji federacyjnej, miała dwa podstawowe cele: osłabienie potencjału polityczno-gospodarczego Rosji oraz wzmocnienie możliwości obronnych państwa polskiego¹. Pierwsza połowa lat dwudziestych charakteryzowała się przesłankami, które wskazywały, że pakt Ligi Narodów nie jest wystarczającym zabezpieczeniem pokoju europejskiego. Nic zatem dziwnego, iż także w tej części kontynentu zaistniała potrzeba dodatkowych sojuszy obronnych pojmowanych jako „uzupełnienie gwarancji systemu bezpieczeństwa zbiorowego”².

Finowie ogłosili niepodległość swojego kraju 6 grudnia 1917 r. Formalnie uznała ją już 31 grudnia Rada Komisarzy Ludowych. Decyzja bolszewików nie wynikała z akceptacji istniejących uwarunkowań politycznych określonych deklaracją praw narodów Rosji do samostanowienia. Władze bolszewickiej Rosji spodziewały się, że Finlandia drogą rewolucji wróci do grona republik sowieckich³. W literaturze przedmiotu pojawił się jednak jeszcze inny czynnik uznania fińskiej suwerenności. Moskwa dążyła do wyeliminowania terytorium Finlandii jako prawdopodobnej drogi wojsk ententy na rewolucyjną Rosję⁴. Nieufność władz fińskich wobec wschodniego sąsiada

¹ M. Wołos, *Szkic o polskiej polityce zagranicznej w międzywojennym dwudziestoleciu*, [w:] *Polski wiek XX*, t. I, red. K. Persak, P. Mackiewicz, Warszawa 2009, s. 214.

² A.M. Brzeziński, *Zagadnienie bezpieczeństwa zbiorowego w stosunkach międzynarodowych (1919-1939)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, R. I, nr 2, s. 136.

³ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii 1809-1999*, tłum. B. Kojro, Kraków 2001, s. 116-117.

⁴ A. Nowak, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2008, s. 320.

pojawiła się właściwie natychmiast po uzyskaniu niepodległości. W Helsinkach obawiano się, że Rosjanie mimo formalnego uznania suwerenności Finlandii nie przyjęli do wiadomości faktu rozdziału obu państw. Powodem do niepokoju były próby administrowania Finlandią przez Moskwę poprzez obecne jeszcze w tym kraju rosyjskie struktury wojskowe⁵. Nie odnosiły skutku próby usunięcia z fińskiego terytorium stacjonujących tam żołnierzy rosyjskich. Wszelkie próby kierowane w tej sprawie do Lenina były bezskuteczne⁶. Niewątpliwie również zaangażowanie propagandowe bolszewików w fińską wojnę domową odcisnęło swoje piętno w świadomości mieszczańskich elit Finlandii. Co więcej, porażka radykalnej lewicy nie zlikwidowała zagrożenia z jej strony. Działacze tej części sceny politycznej po ucieczce do Moskwy założyli Fińską Partię Komunistyczną, działającą szczególnie mocno w latach 1919-1921, której jednym z celów była aktywizacja sympatyków na terenie Finlandii oraz budowa krajowych struktur organizacyjnych⁷. Dodatkowym problemem stała się kwestia związana z ustaleniem fińsko-rosyjskiej linii granicznej⁸.

Już od zarania własnej państwowości także dla Estończyków istniało zagrożenie ze strony bolszewickiej Rosji. Jesienią 1918 r. pojawiła się groźba rosyjskiego najazdu ziem estońskich. Jednak propaganda komunistyczna usiłowała przekonać opinię publiczną, że interwencja jest dziełem radykalnej lewicy estońskiej, której działacze schronili się wcześniej na terenie Rosji. W Piotrogradzie powstał i działał złożony z Estończyków Tymczasowy Komitet Rewolucyjny. Uzurpował on sobie prawo do sprawowania władzy w – jak oczekiwano – czerwonej Estonii. Interwencja bolszewicka w tym kraju rozpoczęła się 28 listopada 1918 roku⁹. Siły agresora wyparte zostały na początku stycznia 1919 r., jednak już miesiąc później bolszewicy ponowili atak¹⁰. Sformowali oni w rejonie Pskowa tzw. Estońską Czerwoną Armię do walk w Estonii mającą przekonać opinię międzynarodową, że w kraju tym toczy się wojna domowa. Rozwój wydarzeń pomimo rozszerzenia konfliktu o terytorium Łotwy oraz podjęcie walk z obecnymi tam wojskami niemieckimi był pomyślny dla Estończyków, którzy 23 czerwca 1919 r. ogłosili swoje zwycięstwo. Pokój podpisany został w Dorpacie 2 lutego 1920 r. Fakt ten nie zlikwidował jednak w Estonii stanu zagrożenia militarnego ze strony Rosji Lenina¹¹.

⁵ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii...*, s. 118.

⁶ C.G. Mannerheim, *Wspomnienia*, tłum. K. Szelałowska, Warszawa 2017, s. 86.

⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Zespół: Sztab Generalny, sygn. 616/85, opracowanie ataszatu przy Poselstwie RP w Helsinkach na temat komunizmu w Finlandii z 1930 r., k. 515. Szerzej zob.: J. Czechowski, „Czerwony problem” Finlandii w latach 1918-1939 w dokumentach Oddziału II Sztabu Generalnego WP, „Przegląd Wschodni” 2008, nr 4 (40), s. 1001.

⁸ Szerzej zob. W. Materski, *Problem rozgraniczenia Sowieców z Finlandią*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 4, s. 5-27.

⁹ T. Tannberg i in., *History of Estonia*, Tallinn 1997, s. 212-213.

¹⁰ A. Kasekamp, *Historia państw bałtyckich*, tłum. A. Żukowska-Maziarska, Warszawa 2013, s. 145.

¹¹ J. Czechowski, *Polityczna i gospodarcza aktywność II Rzeczypospolitej w regionie Morza Bałtyckiego. Problemy bezpieczeństwa morskiego*, Słupsk 2015, s. 221-222.

Skomplikowana sytuacja polityczna towarzyszyła powstawaniu niepodległej Łotwy. W Kurlandii stacjonowały wojska niemieckie. Liflandia oraz Łatgalia natomiast stały się płaszczyzną zmian, które przyniosła rosyjska rewolucja lutowa. Na obszarach tych kształtowała się dwuwładza – rady krajowe i rady delegatów. Rady krajowe optowały za autonomią, nie wykluczały też niepodległości. Lewicowy nurt (Socjaldemokracja Łotwy) reprezentowany przez rady delegatów zawierał w sobie skrzydło radykalne skłonne budować klasowy charakter struktur państwowych. W marcu 1917 r. powstała Rada Delegatów Żołnierskich i Oficerskich, której cel stanowiła autonomia Łotwy. Jednak 29% członków Komitetu Wykonawczego Rady związanych było z ruchem bolszewickim. Warto dodać, że funkcjonowały również Komitet Wykonawczy Zjednoczonej Rady Łotewskich Pułków Strzeleckich 12. Armii oraz Rada Delegatów Robotniczych w Rydze¹². Rewolucja bolszewicka w Rosji poprzedzona została zwiększoną aktywnością także łotewskich zwolenników Lenina. Umacniali oni swoje wpływy w kraju i zakres współdziałania z rosyjskimi zwolennikami radykalnej lewicy¹³. Pod koniec 1917 r. podczas II Zjazdu Rad w Valmiera podjęto decyzję o powołaniu centralnej władzy bolszewickiej nad Liflandią oraz Łatgalią. Wkrótce też ukonstytuował się Komitet Wykonawczy Rady Delegatów Łotwy. Był to właściwie łotewski rząd złożony z przedstawicieli radykalnej lewicy, realizujący w kraju polityczno-społeczny porządek, wzorowany na założeniach ideowego wzorca z Moskwy. Równolegle tworzyła się w Valka Tymczasowa Łotewska Rada Narodowa skupiająca środowiska patriotyczne. Ofensywa niemiecka podjęta w lutym 1918 r. oczyściła polityczną płaszczyznę Łotwy z wpływów bolszewickich. Rozwój wydarzeń pozwolił Łotyszom na ogłoszenie 18 listopada 1918 r. niepodległości i wyłonienie rządu z Karlisem Ulmanisem na czele. Nie doprowadziło to do trwałej stabilizacji w regionie. Inwazja rosyjska na zachód po wycofaniu się Lenina z porozumień brzeskich umożliwiła bolszewikom łotewskim powrót do władzy oraz powołanie rządu kierowanego przez Petrisa Stučkę. Dopiero pod koniec czerwca 1919 r. sytuacja związana z niemiecką kontrofensywą¹⁴ spowodowała przesilenie polityczne. Do steru władzy powrócił Karlis Ulmanis zainteresowany relacjami z Polską, pod warunkiem uznania przez Warszawę dawnych Inflant polskich za ziemie łotewskie¹⁵. Owo zainteresowanie miało

¹² T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Łotwy 1914-1921*, Warszawa 1999, s. 42-43, 51-53 i 56-57.

¹³ Tamże, s. 54-55.

¹⁴ W kontekście tej ofensywy wspomnieć należy o niemiecko-rosyjskiej Armii Ochotniczej Rosji Zachodniej pod dowództwem Pawła Bermondta. Składała się ona z ochotniczych jednostek niemieckich oraz byłych jeńców rosyjskich w Niemczech. Jej działalność zagrażająca istnieniu państw bałtyckich, a także Polsce, uwidaczniała w tym okresie wspólnotę polityczną państw regionu i kierowała uwagę zwłaszcza decydentów łotewskich ku Rzeczypospolitej. Zob. Ē. Jēkabsons, *Stosunki łotewsko-polskie jesienią 1919 roku: kontekst rosyjskiej białej armii Bermondta*, „Res Historica” 2017, nr 43, s. 161.

¹⁵ W.B. Łach, *Rozbieżności w stosunkach polsko-łotewskich po I wojnie światowej i ich wojskowo-polityczne następstwa*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2011, nr 2, s. 139.

swój wymiar w zgodzie na współpracę wojskową. Umowa w tej sprawie podpisana została 30 grudnia 1919 r. W ramach porozumienia przez cały styczeń i pierwsze dni lutego na froncie łotewskim działała Grupa Operacyjna gen. Edwarda Rydza-Śmigłego. Do zajętego Dyneburga przybył Józef Piłsudski. Jego przemówienie o braku zainteresowania przyłączenia przez Polskę Łatgalii zrobiło dobre wrażenie na Łotyszach. Jednak dalsza walka z bolszewikami, o co zabiegali Polacy, nie była w sferze zainteresowań strony łotewskiej, która skłaniała się raczej ku porozumieniu pokojowemu¹⁶. Łotwa podpisała traktat pokojowy z Rosją bolszewicką 1 sierpnia 1920 r. Zawarta umowa nie zmniejszyła ryzyka wynikającego z sąsiedztwa czerwonego imperium¹⁷.

W listopadzie 1918 r. rozpoczął się proces ewakuacji wojsk niemieckich z Litwy. Według polskich źródeł władze wojskowe sprzyjały bolszewikom w zajmowaniu opuszczanych terenów. Informowały o tym m.in. instrukcja Tymczasowego Naczelnika Państwa z końca listopada oraz sprawozdanie polskiego dyplomaty z Berlina dla MSZ w Warszawie z 7 grudnia 1918 roku¹⁸. Z powyższymi opiniami korespondowały meldunki niemieckie: „nie ma wątpliwości co do oczywistego zamiaru rządu radzieckiego, by przeć na zachód. Wojska rosyjskie stoją jeszcze około 40 km przed Rygą i Wilnem, a oprócz tego rząd rosyjski przez radio uznał znanych bolszewików w tych miastach za tymczasowych posiadaczy władzy”¹⁹. Rzeczywiście, 8 grudnia wileńscy sympatycy rewolucji utworzyli Tymczasowy Rewolucyjny Rząd Robotniczo-Włościański z Vincasem Mickevičiusem-Kapsukasem na czele. Natomiast Wileńska Rada Robotnicza uważała się za jedyną władzę w mieście. Co więcej, dekret Rady Komisarzy Ludowych ogłoszony 22 grudnia 1918 r. uznał Litwę za Litewską Republikę Radziecką z gwarancją pomocy dla litewskich komunistów w walce o „wyzwolenie Litwy z jarzma burżuazji”²⁰. Powyższa sytuacja sprzeczna była z wyrażanymi wówczas podstawowymi interesami państwa polskiego. Józef Piłsudski uważał, że ów kraj powinien być połączony z Polską, zważywszy na historyczną wspólnotę i tradycję religijną²¹. Z kolei Roman Dmowski, biorąc pod uwagę przyszłość Litwy, wyrażał pogląd, że winna być „konstrukcyjnie złączona” z Rzeczpospolitą²². Zdaniem Piotra Łossowskiego w związku z postęпами czerwonego agresora Litwini skłonni byli porozumieć się ze stroną polską w pewnym zakresie, pod warunkiem, że Polacy uznają

¹⁶ Tamże, s. 141-142.

¹⁷ L. Kiewisz, *Sprawy bałtyckie w bałtyckiej polityce Niemiec w latach 1914-1919*, Poznań 1970, s. 174-176 oraz T. Paluszyński, *Walka o niepodległość Łotwy...*, s. 212.

¹⁸ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne* (dalej: PDD) 1918 listopad-grudzień, red. S. Dębski, Warszawa 2008, dok. 62, s. 109 oraz dok. 99, s. 196.

¹⁹ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945*, Serie A 1918-1925, Band I, 9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982, dok. 90, s. 144-145.

²⁰ W. Rezmer, *Walki o Wilno w styczniu 1919 roku – początek wojny polsko-sowieckiej*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2010, nr 2, s. 59.

²¹ PDD 1918 listopad-grudzień..., dok. 62, s. 111.

²² R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowa państwa*, Warszawa 1925, s. 405-406.

Wilno za stolicę samodzielnego państwa litewskiego²³. Istniejące realia polityczne wykluczały jednak taką możliwość. W dniu 1 stycznia 1919 r. władze litewskie podjęły decyzję o opuszczeniu Wilna, a miejscowe pododdziały polskiej samoobrony weszły w kontakt zbrojny z bolszewikami. Przejściowo miasto znalazło się w rękach Polaków. Wkrótce, bowiem już 5 stycznia, samoobrona opuściła Wilno, które następnie zajęte zostało przez Rosjan.

W dniu 18 grudnia 1918 r. Tymczasowy Naczelnik Państwa Józef Piłsudski przyjął delegację litewską. Uznając prawo Litwy do niepodległości, nie godził się on na jej kształt w granicach historycznych. Uważał też, że dawne ziemie litewskie, które przyjęły charakter polski, winny pozostać przy Rzeczypospolitej. Aktualna była teza, że Litwa „zespólna będzie z Polską”²⁴. W podobnym duchu wypowiedział się w lutym 1919 r. Roman Dmowski, uznając, że państwo litewskie ma prawo do całości obszaru etnograficznego, a więc dawnej guberni kowieńskiej, części wileńskiej i suwalskiej oraz litewskiego obszaru Prus Wschodnich. Sugerował też polsko-litewską unię realną²⁵. Analogiczną postawę prezentował działający w Wilnie Tymczasowy Komitet Polityczny Ziemi Kowieńskiej grupujący zwolenników idei federacyjnej z jednoczesnym „zaspokojeniem ambicji litewskich przez uznanie suwerenności Litwy ze stolicą w Wilnie”²⁶. Stanowisko polskich polityków nie uwzględniało oczekiwań strony litewskiej, która daleka była w tym okresie od ścisłych związków z Polską. Fakt ten powodował, że władze kowieńskie Rzeczypospolitą postrzegały w roli „eksploratora, zajętego stale wyciąganiem korzyści z trudności sąsiada ze wschodu”²⁷.

Aktywność wojsk polskich pozwoliła na przejęcie Wilna z rąk bolszewickich 19 kwietnia 1919 r. Józef Piłsudski wydał odezwę „Do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego”, zapowiadając prawo ludności do decydowania o swoich losach. W założeniu miało to ułatwić rozmowy z Kownem i przełom we wzajemnych relacjach. Wbrew oczekiwaniom wejście wojsk polskich do Wilna tylko je skomplikowało. Już trzy dni po zajęciu tego miasta powstał Tymczasowy Komitet Litewski z Mykolasem Biržišką na czele. Komitet protestował u Generalnego Komisarza Ziemi Wschodnich Jerzego Osmałowskiego przeciwko wojskowej obecności Polaków, żądając m.in. „zaprzestania terroru politycznego”²⁸. Marian Świechowski,

²³ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996, s. 29-30.

²⁴ Tamże, s. 27.

²⁵ *Ekspertyzy i materiały delegacji polskiej na konferencję wersalską 1919 roku*, red. M. Przyłuska-Brzostek, Warszawa 2009, dok. 1, s. 9-10.

²⁶ Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, Zespół: Litwa Środkowa, sygn. 30/2, opracowanie Mariana Świechowskiego i Stanisława Niekrasza z 1920 r. na temat problemu litewskiego.

²⁷ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. II, red. W. Gostyńska i in., Warszawa 1961, s. 406.

²⁸ Tamże, s. 415.

działacz polityczny związany z Wileńszczyzną, zarzucał polskim władzom brak jasnego programu wobec tego regionu, co skutkowało oskarżeniami ze strony Litwinów o „maskowany imperializm”²⁹. Jednak pod koniec kwietnia do Warszawy przybyła rządowa delegacja z Litwy. Zabiegała ona o uznanie niepodległości oraz wspólną akcję przeciwko bolszewikom. Istniał jednak warunek podstawowy. Polskie władze miały także uznać Wilno jako stolicę Litwy i przekazać administrację stronie litewskiej na terenach zajętych przez Polaków. Litwini sugerowali, że w miejscach spornych w walce z bolszewikami wojsko polskie winno podlegać dowództwu litewskiemu³⁰.

Dużą determinację okazywała również na początku 1919 r. delegacja litewska w Paryżu kierowana przez Augustyna Voldemarasa. Liczne petycje kierowane pod adresem przywódców ententy kwestionowały polski punkt widzenia wobec Litwy. Litwini przedstawili 24 marca 1919 r. postulat włączenia do niej nie tylko Wileńszczyzny, a także rejonu Suwalszczyzny oraz Białegostoku. Państwo polskie oskarżane było przy tym o „tendencje zaborcze” i „zagrożenie dla ludności żydowskiej”³¹.

Wobec napiętej sytuacji polityczno-wojskowej między Polską a Litwą Rada Najwyższa ententy wprowadziła 26 lipca 1919 r. linię demarkacyjną, tzw. linię Focha. Wywołała ona falę emocji, zarówno po polskiej, jak i po litewskiej stronie. Premier Mykolas Sleževičius na spotkaniu w Sejnach nawoływał do obrony „siekierami, widłami, kosami, żeby nikomu nie oddać ziemi od stuleci zamieszkiwanych przez przodków”³². Linia Focha na Suwalszczyźnie zajęta została przez siły okręgu suwalskiego Polskiej Organizacji Wojskowej 9 września. Natomiast próba przewrotu w Kownie mająca na celu doprowadzenie do utworzenia rządu skłonnego do ustępstw wobec Warszawy, podjęta przez Leona Wasilewskiego – współpracownika Józefa Piłsudskiego, nie powiodła się³³. W październiku 1919 r. ukształtował się w Kownie nowy gabinet z premierem Ernestasem Galvanauskasem. Szef rządu był nieustępliwy w kwestiach uznanych za istotne dla państwa litewskiego³⁴.

Wczesnym latem 1920 r. wojska bolszewickie znalazły się blisko granic Rzeczypospolitej. Złagodzenie stosunków z Litwą leżało w polskim interesie i było prawdopodobną przyczyną jej uznania. Niemniej 12 lipca 1920 r. Litwini zawarli pakt z bolszewikami. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku postępów rosyjskich na zachodzie państwo litewskie stałoby się częścią komunistycznej Rosji. Uwzględniając to, Moskwa skłonna była składać Kownu daleko idące obietnice. W tych kategoriach należałoby rozumieć oświadczenie bolszewików: „fakt dawnej zależności Litwy od Rosji

²⁹ Tamże, s. 314-315.

³⁰ Tamże, s. 282.

³¹ J. Engelgard, *Litwa w polityce Komitetu Narodowego Polskiego w latach 1917-1919*, „Niepodległość i Pamięć” 2010, 31 (17/1), s. 59.

³² P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 67.

³³ J. Czechowski, *Polityczna i gospodarcza aktywność...*, s. 234.

³⁴ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 86.

nie nakłada na litewski naród [...] żadnych zobowiązań w stosunku do Rosji”. Porozumienie uznawało prawo Litwy do Wilna³⁵.

Wojska bolszewickie weszły do Wilna 14 lipca 1920 r., dzień później pojawiły się wojska litewskie. Wymagało to pewnych form współpracy. Ostatecznie zmuszono Litwinów do opuszczenia miasta. Zwycięstwo polskie nad bolszewikami w sierpniu 1920 r. odwróciło układ sił. Nie zmieniło jednak stanowiska władz kowieńskich w kwestii porozumienia z Polską. Odmówiły one współpracy. Zasadniczo chodziło o wykozystanie terytorium Litwy w polskiej ofensywie przeciwko Rosjanom. W tej sytuacji 1. Dywizja Piechoty Legionów otrzymała rozkaz usunięcia wojsk litewskich z drogi przemarszu armii polskiej³⁶. Podkreślić należy, że uregulowania relacji na linii Warszawa-Kowno podjęła się Liga Narodów na podstawie o rezolucji Rady LN z 20 września 1920 r. Zaproponowana została bowiem linia demarkacyjna, która obowiązywać miała od 10 października, pozostawiająca Wilno po stronie litewskiej³⁷. Taki stan rzeczy nie został uznany przez Polaków. Już 9 października 1920 r. 1. Dywizja Litewsko-Białoruska dowodzona przez Lucjana Żeligowskiego wkroczyła do Wilna, chociaż formalnie Warszawa odcięła się od tej akcji, uznając jej rezultaty za efekt buntu polskiego generała.

Nie ulega więc wątpliwości, że zagrożenie ze strony bolszewickiego imperium determinowało politykę zewnętrzną Finlandii i krajów bałtyckich, w tym ich stosunek do polskiego sąsiada. Działalność wojskowa Rosji, jej agresywna propaganda, a także polityczne deklaracje wyznaczały rzeczywisty kierunek zainteresowań rządu Włodzimierza Lenina. Tu przykładem jest rezolucja Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego Sowietów z 3 października 1918 r., wspierająca, co prawda, rewolucję w Niemczech, ale zapowiadająca jednocześnie zmiany terytorialne w Europie Wschodniej³⁸. W tym kontekście pojawiać się zaczęły, początkowo dość luźne, projekty politycznej integracji krajów, którym groziła rosyjska inwazja. Już pod koniec 1918 r. podczas przygotowań do konferencji wersalskiej przedstawiciel Estonii proponował szerokie porozumienie obejmujące trzy grupy państw: skandynawskich (Dania, Norwegia, Szwecja), wschodniego (Finlandia, Estonia, Łotwa) i południowego wybrzeża Bałtyku (Polska, Litwa). Idea rozwinięta została przez Estończyków rok później w postaci federacji państw bałtyckich, Polski, Ukrainy oraz Rumunii³⁹. Bieg wydarzeń był logiczny, akceptowany zasadniczo przez Finlandię, Estonię, Łotwę i Polskę. Kraje te wobec wspólnego zagrożenia próbowały porozumieć się, by nadać kolektywnym działaniom sposób zorganizowany⁴⁰. Podkreślić należy, że dążenie Finlandii

³⁵ *Dokumenty wniezionej polityki SSSR*, t. III, red. G.A. Bielów i in., Moskwa 1959, dok. 12, s. 29-30.

³⁶ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 142.

³⁷ S. Sierpowski, *Liga Narodów w latach 1919-1926*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2005, s. 88-89.

³⁸ *PDD 1918 listopad-grudzień...*, dok. 86, s. 170.

³⁹ P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981, s. 268-269. Por. *PDD 1919 styczeń-maj*, red. S. Dębski, Warszawa 2016, dok. 255, s. 586.

⁴⁰ J. Makowski, *Współczesne formy bezpieczeństwa zbiorowego*, Warszawa 1935, s. 15.

i krajów bałtyckich zmierzające do stworzenia warunków bezpiecznej egzystencji zgodne było z politycznymi celami rządu w Warszawie. Zagrożenie bolszewicką ofensywą stało się powszechne, ale chodziło również o możliwość zdobycia oraz utrwalenia wpływów polityczno-ekonomicznych w możliwie najszerszym, z geograficznego punktu widzenia, zakresie⁴¹.

Dyplomatyczne doniesienia strony polskiej wskazywały na konsultacyjną aktywność Estończyków i Łotyszy w relacjach z Polakami na początku 1919 r. oraz niechęć Litwinów do wzajemnych rozmów, którym zarzucano dodatkowo prorosyjskie sympatie⁴². Estonia widziała w państwie polskim przywódcę w potencjalnym związku państw regionu, prowadziła propolską kampanię wśród północno-wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej. W okresie tym podobne stanowisko zajmowała Łotwa, deklarując zainteresowanie aliansem z Polską. Natomiast Litwini, jak informowali przedstawiciele polskiej delegacji w Paryżu, „ziewą nienawiścią do Polski i na najmniejsze zaufanie nie zasługują”⁴³. Z kolei Finowie, będąc ogólnie przeciwni ruchowi bolszewickiemu, zachowywali rezerwę wobec bieżących wydarzeń w Rosji. Kiedy w guberni ołonieckiej wybuchły antybolszewickie rozruchy, Helsinki pozostały bierne mimo wezwań o pomoc ze strony miejscowej ludności. Rząd fiński przed podjęciem działań oczekiwał gwarancji bezpieczeństwa ze strony państw ententy⁴⁴. Wspomniana już wcześniej potrzeba państwowego bezpieczeństwa była jedną z przesłanek, która inspirowała władze Finlandii do prób budowy porozumienia obronnego z Polską i państwami bałtyckimi.

To właśnie z inicjatywy Helsinek odbyła się w styczniu 1920 r. pierwsza konferencja bałtycka z udziałem delegacji polskiej. Spotkanie przedstawicieli Estonii, Finlandii, Litwy, Łotwy i Polski nie przyniosło wiążących ustaleń. Stało się jednak płaszczyzną wymiany poglądów związanych z budową antybolszewickiego frontu⁴⁵.

W okresie 1920-1921 Finowie wdzięczni byli polskiej dyplomacji, postrzeganej jako bardzo skuteczna, z którą opłacało się współpracować, za wspieranie Finlandii w jej sporze ze Szwecją w sprawie Wysp Alandzkich. W zachowanym liście posła Finlandii w Rzeczypospolitej (Karla V.B. Gyllenbögela) skierowanym do MSZ w Helsinkach z 15 lipca 1920 r., wydobytym z archiwum fińskiego MSZ, natrafić można na następujący fragment: „czytałem ostatnio raporty chargé d'affaires Polski w Londynie [...], z których wynika, że Polska naprawdę uczyniła wszystko co w jej mocy”⁴⁶.

⁴¹ AAN, Zespół: Ataszaty wojskowe, sygn. A II/117/3, k. 165, konwencje Polski z krajami bałtyckimi (bez daty).

⁴² *PDD 1919 styczeń-maj...*, dok. 232, s. 546.

⁴³ Tamże, dok. 255, s. 586-587.

⁴⁴ Tamże, dok. 369, s. 799.

⁴⁵ J. Czechowski, *Polska i Finlandia. Stosunki dwustronne w latach 1918-1939*, Toruń 2009, s. 68

⁴⁶ Ulkoasiainministeriö arkisto, Helsinki, sygn. 5C13, teczka 1, k. 4, list Karla Gyllenbögela do fińskiego MSZ z 15 VII 1920 r.

Finowie z nadzieją spoglądali na polskie państwo. Stopień zaangażowania w związki z południowym partnerem stanowił pewną wypadkową bieżących realiów politycznych. We wczesnym okresie fińskiej niepodległości postrzegane zagrożenie ze strony bolszewickiej było tak duże, że Helsinki obawiały się ściślejszych więzów z Warszawą. Mogło to bowiem, jak sądzono, prowokować agresję Moskwy. Wiele wskazuje, że takie okoliczności nie pozwoliły Finom na wojskowe wystąpienie przeciwko wojskom czerwonego imperium w roli sojusznika Polski w jej wojnie z Rosją w 1920 r., chociaż płk Mieczysław Pożerski, attaché wojskowy w Finlandii, zabiegał o to. Istniały w Finlandii jednak, co należy podkreślić, środowiska, które gotowe były formować pododdziały wspierające Polaków w walce z bolszewikami. Funkcjonował tzw. Komitet Karelski deklarujący utworzenie liczącego 150-200 osób batalionu. Później, tuż po bitwie warszawskiej, dowódca fińskiej samoobrony okręgu helsińskiego płk Appelgren informował płka Pożerskiego o możliwości zmobilizowania około 3 tys. ochotników do walki z czerwoną Rosją. Inicjatywy te nie weszły w stadium realizacji, ponieważ Polacy oczekiwali większego zaangażowania się Finlandii w konflikt⁴⁷.

Polskie zwycięstwo na przedpolach Warszawy w sierpniu 1920 r. uaktywniło dyplomację krajów bałtyckich. Wydawać się mogło, że droga do porozumienia z Polską i utrwalenie bezpieczeństwa regionalnego w nowej sytuacji politycznej staje się coraz bardziej możliwe⁴⁸. Łotewska aktywność skutkowałą kolejną konferencją delegacji zainteresowanych stron (Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa, Polska oraz od 21 sierpnia petlurowska Ukraina), która odbyła się między 6 sierpnia a 6 września 1920 r. w Bulduri k. Rygi. W trakcie spotkania opracowany został projekt układu bałtyckiego, przyjęty przez uczestników 31 sierpnia. Przewidywał on wzajemne uznanie się *de iure*, funkcjonowanie stałego arbitrażu, gwarancję niezawierania układów godzących w którąkolwiek ze stron oraz perspektywę przyszłej konwencji wojskowej⁴⁹. Pewnym problemem stało się antagonistyczne wobec Polski stanowisko przedstawicieli Litwy, którzy wnieśli zastrzeżenie, że udział ich kraju w porozumieniu z polskim państwem będzie tak długo niemożliwy, jak długo nie zostaną usunięte przeszkody wynikające z bilateralnych relacji⁵⁰. Niestety na tym etapie również stanowisko fińskie nabrało cech daleko idącej rezerwy co do wcześniejszych ustaleń. Podwarszawska i nadnie-meńska porażka bolszewików zlikwidowała stan politycznego napięcia w regionie skutkującego biernością Helsinek w relacjach z sąsiadami. Zauważyć należy również, że sceptycyzm Finlandii co do skuteczności potencjalnego układu wynikał też ze świadomości konfliktu polsko-litewskiego oraz z tego, iż państwo polskie odmawiało prawnego

⁴⁷ J. Czechowski, *Polska i Finlandia...*, s. 180.

⁴⁸ AAN, Zespół: Ataszaty wojskowe, sygn. A II/117/3, k. 309, Krótki zarys dotychczasowych stosunków polsko-bałtyckich z 31 VIII 1923 r.

⁴⁹ W. Kamieniecki, *Polityka bałtycka*, „Przegląd Współczesny” 1922, nr 5, s. 271.

⁵⁰ J. Szygowski, *Konferencja państw bałtyckich w Bulduri (Ryga)*, „Zeszyty Historyczne” 1983, nr 63, s. 82.

uznania Łotwy i Estonii⁵¹. Kwestia ostatnia podaje także w pewnym sensie w wątpliwość rzeczywiste zainteresowanie Rzeczypospolitej budową porozumienia bałtyckiego. Trzeba tu nadmienić, że strona polska dopuszczała możliwość odbudowy białej Rosji, co musiało wiązać się z rewizją niepodległości obu wspomnianych państw. Z tego powodu rząd Rzeczypospolitej nie poparł kandydatur Łotwy i Estonii do Ligi Narodów⁵². Niewątpliwie polityka Warszawy wspierała francuski punkt widzenia na rozwój sytuacji w Europie Wschodniej⁵³. Naturalną konsekwencją polskiego stanowiska stał się spadek zainteresowania związkiem polityczno-wojskowym z Polską w krajach bałtyckich.

Wspomniane wyżej zajęcie przez gen. Żeligowskiego Wileńszczyzny, utworzenie Litwy Środkowej, a w konsekwencji włączenie jej w granice Rzeczypospolitej skomplikowało i tak trudne relacje litewsko-polskie. Dalej utrzymywały się potyczki zbrojne. Literatura przedmiotu uznaje bowiem dzień 29 listopada 1920 r. za formalną datę wejścia w życie rozejmu między walczącymi stronami pod auspicjami Ligi Narodów⁵⁴. Przedstawiciel Litwy Ignas Jonynas wysuwał przy tej okazji żądanie wyprowadzenia wojsk Żeligowskiego z zajętego obszaru, wskazując jednoznacznie Wilno jako stolicę swojego kraju⁵⁵. Sytuacja na Wileńszczyźnie wzbudziła niepokój także na Łotwie. Zarówno w kołach politycznych, jak i w społeczeństwie pojawiło się przeświadczenie o możliwości polskiej agresji. Łotysze deklarowali nie tylko walkę w obronie swoich granic, ale również pomoc wojskową dla Litwy, gdyby wojsko gen. Żeligowskiego uderzyło na ten kraj⁵⁶. Na interesujący szczegół związany z Wileńszczyzną w kontekście stosunków polsko-litewskich zwrócił uwagę Tadeusz Kmiecik, pisząc: „niekorzystne położenie operacyjne miał zwłaszcza tzw. Korytarz Wileński. W wypadku jego opanowania przez Armię Czerwoną, w dodatku przy prawdopodobnym agresywnym wystąpieniu Litwy, stwarzało prawdopodobieństwo połączeń sił militarnych rosyjsko-niemieckich”⁵⁷. Podkreślić należy, że włączenie Wileńszczyzny do państwa polskiego w kwietniu 1922 r. nie rozwiązało problemu pasa neutralnego, który do początku 1923 r. będzie tematem rozgrywek politycznych i płaszczyzną akcji wojskowych między Polską a Litwą.

⁵¹ J. Czechowski, *Polska i Finlandia...*, s. 72.

⁵² AAN, Zespół: MSZ, sygn. 6899, k. 30, Referat informacyjny o sytuacji politycznej Estonii z 15 I 1921 r.

⁵³ M. Kornat, *Traktat ryski a podstawy polskiej polityki zagranicznej (1921-1939)*, [w:] *Zapomnianej pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później*, red. S. Dębski, Warszawa 2013, s. 385.

⁵⁴ J. Czechowski, *Międzynarodowe uwarunkowania Litwy Środkowej (9 X 1920 – 6 IV 1922)*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 2, s. 193.

⁵⁵ Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, Vilnius, F. 21, ap. 1, b. 45, k. 60, Protokół komisji rozejmowej z 29 XI 1920 r.

⁵⁶ W.B. Łach, *Rozbieżności w stosunkach...*, s. 144.

⁵⁷ T. Kmiecik, *Traktat ryski i jego konsekwencje 1919-1923*, „Studia w Dziejów Wojskowości” 2014, t. 3, s. 243-244.

Polityczne sprzeczności w analizowanym regionie stwarzały realną możliwość porozumienia się krajów bałtyckich bez udziału Polski oraz zbudowania tzw. małego Związku Bałtyckiego. W lipcu 1921 r. podpisana została estońsko-łotewska konwencja wojskowa, a także wiele innych porozumień również z udziałem Litwy. Taki rozwój wydarzeń wspierała m.in. niechętna Polsce dyplomacja angielska. Pod jej wpływem odzywały się w Estonii prasowe głosy nieprzychylnie państwu polskiemu. „Päewaleht” w wydaniu 11 maja 1921 r. pisała: „Polska prowadzi obecnie politykę imperialistyczną [...], państwa nadbałtyckie będą musiały zaniechać projektu związku z Polską”⁵⁸. Brak zdecydowania w kwestii sojuszy z Rzeczpospolitą wykazywała Łotwa. Jej zdaniem mały Związek Bałtycki miał być fazą przejściową prowadzącą do dużego Związku Bałtyckiego, a więc z udziałem Polski i Finlandii. Niemniej, na konferencji w Helsinkach w dniach 25-29 lipca wspierany przez Finów delegat Estonii Ants Piip deklarował pracę nad porozumieniem polsko-bałtyckim, a przedstawiciel Łotwy Zygfriids Meierovics utrzymywał ostatecznie ideę budowy małego Związku Bałtyckiego. Co ciekawe, jak wynika z polskich opracowań sztabowych, postawa Łotwy stanowiła dalszy ciąg jej wcześniejszych antypolskich posunięć, do których zaliczyć można było m.in. aneksję części powiatu iłkukszańskiego, represje w stosunku do polskich posiadaczy ziemskich na terenie Łotwy i szykanowanie polskiej oświaty⁵⁹. Przedstawiciele Litwy nie pojawili się na helsińskim spotkaniu.

Dnia 14 października 1920 r. traktatem z Tartu strona rosyjska ponownie uznała niepodległość Finlandii. Poza terytorium tego kraju znalazł się – interesujący Finów – obszar Karelii Wschodniej. W październiku 1921 r. wybuchło tam powstanie przeciwko władzy sowieckiej. Chociaż oficjalnie Finowie nie angażowali się w ten konflikt, pozwolili jednak na organizowanie grup ochotników. Było to przyczyną napięcia politycznego pomiędzy Moskwą a Helsinkami. Istniało poważne ryzyko ataku ze wschodu. Powstanie w Karelii zostało stłumione, do rosyjskiej agresji na Finlandię nie doszło. Wydarzenia te stały się jednak podstawą do intensyfikacji politycznego zbliżenia z Polską. Mamy tu przejaw pewnej ewolucji fińskiej polityki, gdyż w warunkach tego właśnie kryzysu rząd Juho Vennoli szukał już jednoznacznie oparcia w Warszawie. W ocenie Finlandii Polska lat dwudziestych określana była jako „niezbędny czynnik polityki europejskiej i kultury zachodniej, a także jako ważne ogniwo między wschodem a zachodem Europy”⁶⁰.

Jedną z ważniejszych konferencji bałtyckich odbyła się w Warszawie na początku 1922 r. Dnia 17 marca podpisany został układ polityczny, którego najistotniejsze postanowienie zawarte było w artykule VII. Mianowicie w razie ataku na jedną ze stron

⁵⁸ AAN, Zespół: Ambasada RP Londyn, sygn. 57, k. 2, odpis raportu attaché wojskowego RP w Tallinie mjra Konstantego Ablamowicza z 20 VII 1921 r., przesłany przez MSZ ambasadzie w Londynie.

⁵⁹ Tamże, Zespół: Ataszaty wojskowe, sygn. A II/117/3, k. 370-371, Krótki zarys dotychczasowych stosunków polsko-bałtyckich z 31 VIII 1923 r.

⁶⁰ J. Czechowski, *Polska i Finlandia...*, s. 79.

państwa-sygnatariusze zobowiązywały się do wspólnego porozumienia w celu podjęcia odpowiednich działań⁶¹. Estonia i Łotwa ratyfikowały tę umowę, fiński sejm nie wyraził na to zgody. Przyczyny takiej postawy były złożone. Ale wysoce prawdopodobne mogły być również naciski Niemiec na rząd w Helsinkach. Natomiast zdecydowanie negatywnie odniósł się do układu premier Litwy Ernest Galvanauskas. Uznał on, że porozumienie polsko-fińskie-bałtyckie było zgodą na punkt widzenia Warszawy w kwestii sporu o Wileńszczyznę⁶². Rzecz m.in. w tym, że kilkanaście miesięcy wcześniej układem łotewsko-litewskim Ryga zobowiązała się wspierać Kowno w jego politycznej walce o Wilno. Udział Łotyszy w układzie z 17 marca rozumiany był więc przez premiera Litwy jako zaprzeczenie zajmowanego przez nich wcześniej stanowiska. Dodać należy, że strona polska ratyfikowała układ bałtycki 7 października 1922 r. Przez stanowisko Finlandii nie wszedł on w życie. Nie oznaczało to oczywiście, że idea Związku Bałtyckiego stała się martwa.

Czynnikiem spajającym dalszą współpracę w regionie stała się propozycja Rosji bolszewickiej, która latem 1922 r. zasugerowała zachodnim sąsiadom rozmowy dotyczące rozbrojenia. Mając na celu budowę wspólnego frontu wobec Rosji, delegacje Finlandii, Estonii, Łotwy i Polski spotkały się w sierpniu w Tallinie. Ich rozmowy zakończyły się deklaracją o kolektywnym wystąpieniu wobec Moskwy w związku z sugerowanym rozbrojeniem. Co więcej, zaowocowało również podjęciem przez Polskę, Finlandię i kraje bałtyckie kontaktów wojskowych. Miały one miejsce początkowo w Tallinie, jeszcze w sierpniu, a później w Warszawie na szczeblu szefów sztabów generalnych. Warszawska narada odbywała się również z udziałem Rumunii. Wypracowany został wówczas wstępny plan paktu o nieagresji z Rosją⁶³. W okresie tym dużą przychylność wobec Polski wykazywała Łotwa. Świadczyły o tym artykuły prasowe podkreślające znaczenie państwa polskiego w potencjalnym Związku Bałtyckim⁶⁴. Konieczność dalszej debaty nad wypracowaniem wspólnego stanowiska wobec Rosji stała się przyczyną kolejnego spotkania na szczeblu ministrów spraw zagranicznych w dniach 8-9 października 1922 r., ponownie w stolicy Estonii. Jego rezultatem był tekst układu o nieagresji, którego przyjęcie przez Moskwę warunkować miało kontynuację rozmów o rozbrojeniu⁶⁵. Rosja bolszewicka nie zaakceptowała propozycji układu, toteż konferencja moskiewska obradująca w grudniu 1922 r. z udziałem gospodarzy, Finlandii, krajów bałtyckich (łącznie z Litwą) i Rumunii zakończyła się

⁶¹ A. Skrzypek, *Układ polsko-bałtycki z 17 marca 1922 r.*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały” 1971, t. 8, s. 45.

⁶² AAN, Zespół: Ambasada RP w Paryżu, sygn. 122, k. 57, pismo MSZ do polskiej placówki dyplomatycznej w Paryżu z 3 V 1922 r.

⁶³ J. Czechowski, *Polska i Finlandia...*, s. 89.

⁶⁴ AAN, Zespół: MSZ, sygn. 7475, k. 1 i następne, tygodniowe przeglądy prasy łotewskiej sporządzone w Rydze na potrzeby MSZ w Warszawie.

⁶⁵ J. Jurkiewicz, *Moskiewska konferencja rozbrojeniowa w grudniu 1922 r.*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały” 1965, t. 1, s. 58.

fiaskiem. Niemniej, zaprezentowanie wobec Rosji wspólnego stanowiska przez państwa regionu można było uznać za dyplomatyczny sukces⁶⁶.

Początek 1923 r. charakteryzował się brakiem konsekwencji fińskiej dyplomacji na płaszczyźnie starań o bezpieczeństwo w regionie. W styczniu odbyło się spotkanie ministra spraw zagranicznych Finlandii Juho Vennoli z polskim posłem w Helsinkach Tytusem Filipowiczem. Przedstawiciel rządu fińskiego nie przewidywał w najbliższym czasie udziału swojego kraju w związkach polityczno-wojskowych, nie wykluczał jednakże konieczności cyklicznych spotkań regionalnych. Ciekawe jest to, że wcześniejsze deklaracje szefa MSZ Finlandii wskazywały na poczucie zagrożenia ze strony ZSRR i potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa dla swojego kraju. W nowych okolicznościach rząd fiński wykazywał zainteresowanie neutralnością, ale również bliższymi związkami ze Skandynawią. W jego interesie nie leżała jednak całkowita rezygnacja z kontaktów z państwem polskim. Stanowisko władz Finlandii wskazywało więc, że Rzeczpospolita pełniła na początku 1923 r. rolę partnera rezerwowego⁶⁷. Wzajemnych relacji nie zintensyfikowała również konferencja ekonomiczna z udziałem Polski, Finlandii, Estonii i Łotwy, która rozpoczęła się w Helsinkach 5 marca 1923 r. Podjęta została wówczas ogólna uchwała wyrażająca potrzebę wypracowania umów handlowych. Brak konkretów stał się pretekstem dla propagandy niemieckiej, która zarzucała stronie polskiej ekonomiczną słabość w konkurencji z gospodarką Niemiec⁶⁸.

Rozluźnienie więzów politycznych na linii Helsinki-Warszawa skutkowało krytycznymi głosami prasowymi w Finlandii w odniesieniu do spraw polskich. Np. germanofilska „Svenska Pressen” pisała o polskim politycznym awanturnictwie⁶⁹. Z kolei, jak wynikało to z doniesień polskiego chargé d'affaires w Rydze Baranowskiego, zupełnie inna sytuacja istniała w tym okresie na Łotwie. Informował o tym „Głos Lubelski”, pisząc: „P[an] Baranowski wspominał o serdecznych stosunkach, jakie zostały zawiązane pomiędzy polskim przedstawicielstwem a rządem i społeczeństwem łotewskim. [...] Co znacznie ułatwia wzajemne zbliżenie obu narodów w dziedzinie interesów politycznych”⁷⁰. Te subiektywnie pojmowane poprawne relacje nie miały jednak przełożenia na oficjalne stosunki polsko-łotewskie. Ogólnie utrzymywało się niewielkie zainteresowanie wzmocnieniem tendencji do zacieśniania relacji regionalnych, co potwierdziła kolejna konferencja, która rozpoczęła się w Rydze 9 lipca 1923 r. Obserwatorzy sceny politycznej rejestrowali raczej nieformalne zbliżenie fińsko-bałtyckie z pominięciem Polski⁷¹. Prawdopodobnie takie okoliczności sprawiły, że

⁶⁶ AAN, Zespół: Ambasada RP w Moskwie, sygn. 26, k. 30-31, ocena konferencji rozbrojeniowej w Moskwie z 13 I 1923 r.

⁶⁷ J. Czechowski, *Polska i Finlandia...*, s. 91.

⁶⁸ A. Skrzypek, *Związek Bałtycki*, Warszawa 1972, s. 191.

⁶⁹ AAN, Zespół: MSZ, sygn. 5810, k. 56, raport prasowy nr 2 za okres 1-15 II 1923 r.

⁷⁰ *Polska i Łotwa*, „Głos Lubelski” z 1 października 1923 r., s. 1.

⁷¹ Centralne Archiwum Wojskowe, Zespół: Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.1752, k. 211, raport sporządzony w Rydze z 18 IX 1923 r.

tym razem inicjatywa polityczna wyszła ze strony Warszawy. Szef polskiego MSZ Marian Seyda 6 października 1923 r. wydał instrukcję skierowaną do polskich poselstw, która zalecała starania o nawiązanie bliższych relacji z Finlandią, Łotwą i Estonią. Cel tych działań miał mieć dwójaki charakter: niedopuszczenie do porozumień państw bałtyckich poza sferą polskich wpływów oraz polityczna izolacja Litwy⁷².

Jak już wspomniano, rok 1923 przyniósł polityczne uregulowanie kwestii pasa neutralnego. W dniu 3 lutego Rada LN podjęła decyzję o jego podziale i ustaleniu linii demarkacyjnej między Polską a Litwą. Uchwała Rady nie zlikwidowała stanu napięcia na linii Warszawa-Kowno. W rejonie spornym dochodziło do zbrojnych incydentów. Rząd litewski uznawał linię demarkacyjną za zjawisko przejściowe, zwłaszcza że Wilno pozostawało po polskiej stronie. Z kolei Polacy uznawali ją za oficjalną granicę państwową. Taki właśnie stan rzeczy poparła ententa, której Konferencja Ambasadorów podjęła 15 marca 1923 r. uchwałę w sprawie przebiegu polskich granic wschodnich⁷³.

Pomimo faktycznego fiaska układu z 17 marca 1922 r. Polacy dalej byli zainteresowani porozumieniem polityczno-wojskowym z północno-wschodnimi sąsiadami. Pod szczególną presją znajdowała się Finlandia. Wobec istniejących różnic w ocenie sytuacji w regionie oraz oporu Finów dotyczącego zbliżenia z Polską pojawiły się po polskiej stronie plany politycznej izolacji Finlandii, a także poddanie jej dodatkowym naciskom poprzez nawiązanie bliższych stosunków polsko-estońsko-łotewskich⁷⁴. Tej wersji wzajemnych relacji zdecydowanie przeciwstawiał się minister spraw zagranicznych Łotwy Zygfryds Meierovics, uznając że układ bez Finlandii nie spełniłby swojej roli. Tymczasem deklaracje płynące z Helsinek potwierdzały pogłębiający się dystans rządu wobec udziału Finów w politycznym porozumieniu z Warszawą. Finlandia poszukiwała w tym okresie własnej drogi w kierunku neutralności⁷⁵. Wobec dużej rozbieżności stanowisk uczestników konferencji warszawska, która odbyła się 16-17 lutego 1924 r., nie mogła zakończyć się sukcesem. Polska, Finlandia, Estonia i Łotwa potwierdziły jedynie zachowanie solidarnej ustawy w odniesieniu do bieżących wydarzeń międzynarodowych⁷⁶. Okres pokonferencyjny pogłębił polsko-fińskie rozbieżności. Attaché wojskowy w Helsinkach rotmistrz Aleksander Łubieński donosił, że w elitach politycznych Finlandii pojawił się pomysł zaangażowania tego kraju w polityczne zbliżenie z państwami bałtyckimi, łącznie z Litwą. Akcja wspierana była przez dyplomatów bałtyckich. Sprzyjały jej również czynniki niemieckie. Co ciekawe,

⁷² A. Skrzypek, *Związek Bałtycki...*, s. 214.

⁷³ P. Łossowski, *Ostatni akt kształtowania granic Drugiej Rzeczypospolitej – podział pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2002, t. XXXVII, s. 35-37. Por. *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, t. 1: 1917-1926, red. S. Sierpowski, Poznań 1989, dok. 79, s. 312-313.

⁷⁴ AAN, Zespół: Ataszaty wojskowe, sygn. A/II/117/3, k. 193, cele polskiej polityki nadbałtyckiej w przededniu konferencji warszawskiej, z XII 1923 r.

⁷⁵ AAN, Zespół: MSZ, sygn. 7637, k. 9 i 11, depeşe PAT z Helsinek z 9 i 12 I 1924 r.

⁷⁶ J. Grzymała-Grabowiecki, *Polityka zagraniczna Polski w roku 1924*, Warszawa 1925, s. 25.

działania te w ocenie rotmistrza Łubieńskiego nie mogły przynieść pozytywnego rezultatu. Związki z Polską popierały fińskie koła wojskowe, bez zgody których niemożliwa byłaby polityczna opcja Finlandii⁷⁷.

W 1924 r. Litwa uważała, że nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Rzeczpospolitą jest w dalszym ciągu nie do przyjęcia. W opracowaniu dotyczącym stanowiska rządu litewskiego w sprawie normalizacji stosunków z Warszawą z października 1924 r. czytamy: „pierwszym warunkiem zaprowadzenia między państwami sąsiadującymi stosunków konsularnych jest istnienie granicy uznanej przez te państwa. Rząd litewski, który wykonywanie swych praw suwerennych na terytorium wileńskim uważa tylko za zawieszony chwilowo, z powodu wtargnięcia Polski na to terytorium, nie mógłby również uznać obywatelstwa polskiego narzuconego swym mieszkańcom siłą orężną, ani przestać uważać tychże za poddanych państwa litewskiego”⁷⁸.

W połowie 1924 r. pojawiła się szansa na przełamanie traktatowego impasu, jaki trwał na linii Warszawa-Helsinki-Tallin-Ryga. W czerwcu ministrem spraw zagranicznych Estonii został Kaarel R. Pusta, zwolennik związku czterech krajów regionu. Ich przedstawiciele podczas wrześniowego spotkania w trakcie sesji Ligi Narodów uzgodnili termin spotkania bałtyckiego na listopad 1924 r. Odbyło się ono ostatecznie w dniach 16-17 stycznia następnego roku (ryc. 1).

Ryc. 1. Konferencja w Helsinkach w styczniu 1925 r.

Źródło: NAC, sygn. 1-M-280-1

⁷⁷ AAN, Zespół: Sztab Generalny, sygn. 616/47, k. 298-299, pismo attaché wojskowego RP w Helsinkach do Oddziału II Sztabu Generalnego z 12 VI 1924 r.

⁷⁸ *Źródła do historii powszechnej...*, dok. 103, s. 436.

Estońska inicjatywa zmierzająca do podpisania wspólnego porozumienia napotkała opór Finlandii i niezdecydowanie Łotwy. Protestowała dyplomacja litewska, a także Niemcy oraz ZSRR. Kraje te z natury rzeczy przeciwnie były wszelkim formom organizowania się sąsiadów. Biorący udział w konferencji minister Aleksander Skrzyński rozważał związek bez udziału Finlandii, gdyby ta konsekwentnie torpedowała wysiłki pozostałych krajów. Jednak wysiłki estońskiego ministra zmierzały w innym kierunku. Zaproponował on bowiem podpisanie układu, w którym Polska, Finlandia, Estonia i Łotwa zobowiązałyby się do współpracy na arenie międzynarodowej oraz cyklicznych spotkań ministrów spraw zagranicznych. Dodatkowo wspomniane kraje podpisałyby dwustronne porozumienia, co miałyby być pierwszym etapem budowy przyszłego Związku Bałtyckiego. Założenie, że taka wersja porozumienia będzie możliwa do przyjęcia przez Helsinki, okazało się mylne. Odejście w tym okresie Finlandii od politycznej współpracy z partnerami było na tyle zdecydowane, że kraj ten właściwie zrezygnował ze wspólnej konferencji planowanej na sierpień 1925 roku⁷⁹.

Można postawić tezę, że ostatnie spotkanie ministrów spraw zagranicznych czterech krajów poświęcone idei Związku Bałtyckiego odbyło się w Genewie w dniach 6-11 września 1925 r. Jak należało się spodziewać, nie przyniosło ono żadnego przełomu. Natomiast pojawiły się doniesienia o działalności posła fińskiego w Moskwie, który przestrzegał władze w Helsinkach przed dalszymi kontaktami bałtyckimi⁸⁰. Trudno uznać postawę fińskiego dyplomaty w kontekście miejsca pełnienia służby za dzieło przypadku.

Cykliczne spotkania przedstawicieli Polski, Finlandii, Estonii i Łotwy, które odbywały się w pierwszej połowie trzeciej dekady XX wieku, nie wypracowały wiążącego porozumienia o charakterze polityczno-wojskowym. Zasadniczą przyczyną takiego rozwoju wydarzeń były różnice w postrzeganiu mechanizmów prowadzących do zapewnienia bezpieczeństwa zewnętrznego. Istniejące sprzeczności wzmacniała propaganda wielkich sąsiadów – Niemiec i ZSRR. Podkreślić należy też destrukcyjną rolę Litwy w procesie budowania porozumienia odmawiającej współpracy z państwem polskim.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Zespoły:

Sztab Generalny

Ataszaty wojskowe

MSZ

Ambasada RP w Londynie

Ambasada RP w Paryżu

⁷⁹ J. Czechowski, *Polska i Finlandia...*, s. 98-99.

⁸⁰ AAN, Zespół: Ataszaty wojskowe, sygn. A II/93/1, k. 325, raport attaché wojskowego RP w Moskwie z 30 IV 1925 r.

Ambasada RP w Moskwie
Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, Zespół: Litwa Środkowa
Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, Zespół: Oddział II Sztabu Generalnego,
Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas, Vilnius, Zespół: F. 21 (Kancelaria Cywilna Na-
czelnego Dowódcy Litwy Środkowej)
Ulkoasiainministeriö Arkisto, Helsinki, Zespół: 5C13
Narodowe Archiwum Cyfrowe

Dokumenty drukowane

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (ADAP) 1918-1945, Serie A 1918-1925, Band I,
9. November 1918 bis 5. Mai 1919, Göttingen 1982
Dokumienty wnieszniej polityki SSSR, t. III, red. G.A. Biełow i in., Moskwa 1959
Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. II, red. W. Gostyńska
i in., Warszawa 1961
Ekspertyzy i materiały delegacji polskiej na konferencję wersalską 1919 roku, red. M. Przyłuska-
-Brzostek, Warszawa 2009
Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień, red. S. Dębski, Warszawa 2008
Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1919 styczeń-maj, red. S. Dębski, Warszawa 2016
Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego, t. 1: 1917-1926, red. S. Sierpow-
ski, Poznań 1989

Opracowania

Brzeziński A.M., *Zagadnienie bezpieczeństwa zbiorowego w stosunkach międzynarodowych (1919-1939)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, R. I, nr 2
Czechowski J., „Czerwony problem” Finlandii w latach 1918-1939 w dokumentach Oddziału II Sztabu Generalnego WP, „Przegląd Wschodni” 2008, nr 4 (40)
Czechowski J., *Międzynarodowe uwarunkowania Litwy Środkowej (9 X 1920 – 6 IV 1922)*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 2
Czechowski J., *Polityczna i gospodarcza aktywność II Rzeczypospolitej w regionie Morza Bałtyckiego. Problemy bezpieczeństwa morskiego*, Słupsk 2015
Czechowski J., *Polska i Finlandia. Stosunki dwustronne w latach 1918-1939*, Toruń 2009
Dmowski R., *Polityka polska i odbudowa państwa*, Warszawa 1925
Engelgard J., *Litwa w polityce Komitetu Narodowego Polskiego w latach 1917-1919*, „Niepodległość i Pamięć” 2010, nr 31 (17/1)
Grzymała-Grabowiecki J., *Polityka zagraniczna Polski w roku 1924*, Warszawa 1925
Jēkabsons Ē., *Początek stosunków Łotwy i Polski: pierwsze kontakty, wiosna-jesień 1919 roku*, „Res Historica” 2016, nr 42
Jēkabsons Ē., *Stosunki łotewsko-polskie jesienią 1919 roku: kontekst rosyjskiej białej armii Bermondta*, „Res Historica” 2017, nr 43

- Jurkiewicz J., *Moskiewska konferencja rozbrojeniowa w grudniu 1922 r.*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały” 1965, t. 1
- Jussila O., Hentilä S., Nevakivi J., *Historia polityczna Finlandii 1809-1999*, tłum. B. Kojro, Kraków 2001
- Kamieniecki W., *Polityka bałtycka*, „Przegląd Współczesny” 1922, nr 5
- Kasekamp A., *Historia państw bałtyckich*, tłum. A. Żukowska-Maziarska, Warszawa 2013
- Kiewisz L., *Sprawy bałtyckie w bałtyckiej polityce Niemiec w latach 1914-1919*, Poznań 1970
- Kmieciak T., *Traktat ryski i jego konsekwencje 1919-1923*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2014, t. III
- Kornat M., *Traktat ryski a podstawy polskiej polityki zagranicznej (1921-1939)*, [w:] *Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później*, red. S. Dębski, Warszawa 2013
- Łach W.B., *Rozbieżności w stosunkach polsko-łotewskich po I wojnie światowej i ich wojskowo-polityczne następstwa*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2011, nr 2
- Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*, Warszawa 1996
- Łossowski P., *Ostatni akt kształtowania granic Drugiej Rzeczypospolitej – podział pasa neutralnego pomiędzy Polską a Litwą w lutym 1923 r.*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2002, t. XXXVII
- Makowski J., *Współczesne formy bezpieczeństwa zbiorowego*, Warszawa 1935
- Mannerheim C.G., *Wspomnienia*, tłum. K. Szelągowska, Warszawa 2017
- Materski W., *Problem rozgraniczenia Sowieców w Finlandii*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 4
- Nowak A., *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2008
- Paluszyński T., *Walka o niepodległość Łotwy 1914-1921*, Warszawa 1999
- Rezmer W., *Walki o Wilno w styczniu 1919 roku – początek wojny polsko-sowieckiej*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2010, nr 2
- Sierpowski S., *Liga Narodów w latach 1919-1926*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2005
- Skrzypek A., *Układ polsko-bałtycki z 17 marca 1922 r.*, „Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały” 1971, t. 8
- Skrzypek A., *Związek Bałtycki*, Warszawa 1972
- Stawecki P., *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981
- Szygowski J., *Konferencja państw bałtyckich w Bulduri (Ryga)*, „Zeszyty Historyczne” 1983, nr 63
- Tannberg T., Mäesalu A., Lukas T., Laur M., Pajur A., *History of Estonia*, Tallinn 1997
- Wołos M., *Szkic o polskiej polityce zagranicznej w międzywojennym dwudziestoleciu*, [w:] *Polski wiek XX*, t. I, red. K. Persak, P. Mackiewicz, Warszawa 2009

Prasa

„Głos Lubelski” z 1 października 1923 r.

Summary

**Finland and the Baltic Countries
in Political Relations with Poland
in the Years 1918-1925**

Finland and the Baltic countries, like the Polish-Lithuanian Commonwealth, were founded on the ruins of the Russian Empire. The new states had little military and economic potential. The proximity of the Red Empire posed a real danger to these countries. Political realities forced them to seek a stronger ally, a guarantor of their existence. In this way, the Polish state found itself in the orbit of interest of its small, north-eastern neighbors. This idea was not contrary to the political and military interests of Poland, for which the Bolshevik system also posed a serious threat. Mutual expectations led to a series of conferences between Finland, Estonia, Latvia, and Poland, which were supposed to lead to the construction of the Baltic Union, an agreement of a defensive nature. These efforts did not end in success, but they formed the basis for multilateral meetings and contacts in the first half of the 1920s. Unfortunately, Lithuania, in conflict with Poland practically throughout the entire interwar period, broke away from these relations.